

अनुक्रमिका
*****

पान क्रमांक

	प्रस्तावना	.....	१ ते ३
प्रकरण १ ले	ऐतिहासिक पार्श्वभूमि	.....	४ ते १८
प्रकरण २ रे	प्रजा परिषद	.....	१९ ते ६९
प्रकरण ३ रे	कामगार चळवळ	...	७० ते १००
प्रकरण ४ थे	सत्यशोधक समाज व बागल	.....	१०१ ते १४६
प्रकरण ५ वे	उपसंहार	.....	१४९ ते १६२
	परिशिष्ट	.....	१६३ ते १८६
	संदर्भ ग्रंथ सूची	...	१८७ ते १९१

=0=0=0=0=0=

प्रस्तावना

*****

भाई माधवराव बागल एक राजकीय अभ्यास (विशेषतः प्रजा परिषद, कामगार संघटना व सत्यशोधक समाज) हा विषय सम. फिल. शोध निबंधासाठी निवडला. हा विषय निवडत असताना काही उद्देशा डोळ्यासमोर ठेवून हा अभ्यास करण्यास सुरुवात केली.

कोल्हापूर जिल्हा व दक्षिण महाराष्ट्रातील राजकीय, सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक जिवन महाराष्ट्राच्या इतर विभागापेक्षा निराळ्या स्वस्वाचे उभे राहिलेले चित्र दिसते. या वेगळेपणात या भूमिती झालेल्या विविध चळवळींचा व व्यक्तींचा मोठा वाटा दिसतो.

छत्रपतींच्या अधिपत्याखाली असलेल्या कोल्हापूर संस्थानातील जनतेत लोकशाही मुल्यांची जोपासणा करण्यात ज्यांनी पुढाकार घेतला त्यांत भाई माधवराव बागलांचा क्रमांक वरचा लागतो. जबाबदार राज्य पध्दती व नागरी हक्कांची मागणी करण्यासाठी या संस्थानांत बागलांनी प्रदीर्घ काळ लढा देवून यश प्राप्त केले. त्यांची प्रजा परिषद ही जनसंघटना व तिच्या चळवळीचा अभ्यास करणेचे या विषयाच्या निमित्ताने महत्त्वाचे वाटते.

प्रजा परिषदेसारखी जनसंघटना व तिची चळवळ सुरु असतानाच संस्थानात असलेल्या असंघटित कामगारांची संघटना बांधून त्यांच्या रास्त मागण्या पदरात पाडून देत असतानाच कामगारांत राजकीय जाणीव निर्माण करण्याचे कार्यही बागलांनी केले त्याचाही आढावा या शोध निबंधात घ्यावसा वाटतो.

प्रजा परिषद, कामगार संघटना, शेतकरी कामगार पक्षा, संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलन आदी चळवळी करीत असताना भाई बागलांच्या दृष्टीसमोर जो विचार सातत्याने प्रेरणा देत होता व त्या विचारांच्याच दिशेने समाजाची

.....

नव्याने बांधाणी करण्याचे स्वप्न माधावराव बागल पहात होते त्या महात्मा फुलेनी स्थापन केलेल्या सत्यशोधक समाजाचा विचार अत्यंत महत्त्वाचा होता. फुल्यांच्या स्वप्नातील शेतकरी-कामगारांचे राज्य बागल निर्माण करू पाहत होते. त्यांच्या विचाराची जडण घडण या विचारांवरच उभी होती. सत्यशोधक चळवळीतील हा कार्यकर्ता बदलत्या स्थितीचे भान ठेवून गांधीच्या राजकीय व राष्ट्रीय चळवळीच्या प्रवाहात सहभागी झाला. या सर्वांचा या शोध निबंधात विचार करणे गरजेचे वाटते.

या शोध निबंधाच्या अभ्यासासाठी ऐतिहासिक पध्दतीचा वापर केलेला आहे. यात ऐतिहासिक कागदपत्रे, शासकीय कागदपत्रे, पत्रके, वृत्तपत्रे, नियतकालीके, ग्रंथालये पुस्तके, प्रत्यक्षा मुलाखाती, पत्रके आदी साधनांचा उपयोग करून हा शोध निबंध पूर्ण केलेला आहे.

या शोध निबंधाचा विषय निश्चित करित असताना भाई बागलांची मी प्रत्यक्षा भेट घेवून अनुमती घेतली होती. भाईंनी मला सहकार्य करण्याच्या दृष्टीने स्वतःच्या प्रकाशनाची पुस्तके, पत्रके व स्वतःची सविस्तर मुलाखात दिली होती. वारंवार सहकार्य करण्याचे आश्वासनही दिलेले होते. पण हा शोधा निबंध पूर्ण होण्यापूर्वीच भाई आमच्यातून निघून गेले, या गोष्टीची खांत मात्र कायम मनात राहते. भाईंच्या सहकार्याने व प्रेमाने मी फारच दबलो आहे. त्यांचा याबाबत मी अत्यंत ऋणी आहे.

माझ्या शोधा निबंधाचे काम करण्यास ज्यांची सतत प्रेरणा व मार्गदर्शन मिळाले ते माझे मार्गदर्शक व राज्यशास्त्राचे विभाग प्रमुखा डॉ. के. के. कावळेकर यांचे ऋण व्यक्त करण्यास शब्दच अपुरे वाटत आहेत. डॉ. कावळेकरांचे प्रेम व सहकार्य मी आयुष्यभर विसरू शकणार नाही.

.....

राज्यशास्त्र विभागातील प्रभाठक डॉ. अशोक चौसाळकर,
अधिव्याख्याता डॉ. गोषाळ गुरु, प्रा. सुरेंद्र जींधाळे, प्रा. वासंती रासम
यांचेही मार्गदर्शन या कामात मिळाले. मी त्यांचा आभारी आहे.

या कामात शिवाजी विद्यापीठाचे डॉ. खाडेंकर ग्रंथालय, शाहू
संशोधन केंद्र, राजाराम कॉलेज ग्रंथालय, टाऊन हॉल ग्रंथालय यांची खूपच
मदत झाली. त्यांचे व कर्मचा-यांचे झुण व्यक्त करणे गरजेचे वाटते.

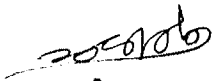
या कामाची पूर्तता त्वरीत करावी यासाठी आमच्या महाविद्यालयाचे
प्राचार्य ना. सी. कल्लूर (संत दामाजीपंत कॉलेज , मंगळवेढा) यांची प्रेरणा
मिळत गेली त्यांचाही मी आभारी आहे.

या विषयाच्या अनुषंगाने लागणारे साहित्य उपलब्ध करून
देण्याच्या कार्यात शाहू मिल कामगार संघाचे नेते, शाहू संशोधन केंद्राचे
संचालक डॉ. संगवे व डॉ. खाणे, प्राचार्य डी. यू. पवार इतिहास विभागातील
डॉ. अरुण भोसले, प्रा. रमेश दावरे यांचाही मी आभारी आहे.

या शोध निबंधाचे काम लवकर पूर्ण व्हावे यासाठी सातत्याने
पाठपुरावा करणारे आमचे मित्र, प्रा. ओड्डू प्रकाश कलमे, देवीदास पवार,
प्रा. विलास रणसुभो आदी मित्रांचाही मी आभारी आहे. या शोध
निबंधाच्या टंकलेखनाचे काम अत्यंत तत्परतेने पूर्ण करून देण्याचे श्रेय श्री एस.
एस. बिराजदार यांच्याकडे जाते. त्यांचा व इतर ज्यांनी या कामात सहकार्य
केले त्या सर्वांचा मी पुन्हा एकदा आभारी आहे.

कोल्हापूर

दिनांक : 11-6-87

(प्रा. अशोक बा. खांडागळे)